

הפסיפס של העלייה השנייה

מרגלית שילה

איש לא קרא. איש לא ארגן. איש לא הבטיח דבר... אחד מעיר ושנים ממחוז עלו בני אדם בודדים, כל אחד לנפשו ולאחריותו. איש לא ידע כמעט את פני חברו. המניע הנפשי היה... לא סיסמה זו של פדות לעם ולארץ בלבד... אלא בעיקרו גאולה עצמית. עד שאתה יוצא להציל את האחרים, הצל את עצמך תחילה.¹

דברים אלה נכתבו על ידי אחד מראשוני הפועלים, שלמה צמח, בן פלונסק, עירו של דוד בן גוריון, שהגיע ארצה ב-1904. צמח היטיב לתאר את הספונטניות של הבאים, את אופייה הלא מאורגן של עליית הפועלים ואת חיפושיהם אחר הצלה עצמית, חומרית ורוחנית גם יחד.

דמותה האמורפית רבת ההילה של העלייה השנייה זכתה לציורים רבים. כידוע, העשור של העלייה השנייה נחקק בהיסטוריה היישובית בזכותה של אותה קבוצה מיוחדת, פועלי העלייה השנייה, שמנו בשיאם כאלפיים נפש, ואשר הגותם ועשייתם נתפסה כתשתית שהובילה להקמת המדינה. ואולם הן בני התקופה והן המחקר העדכני שופכים אור על הדיוקן בעל הפרצופים המנוגדים של כלל המהגרים היהודיים שהגיעו לארץ ישראל בין 1904 ל-1914. מאיר דיזנגוף, מי שעמד בראש אחוזת בית, היא תל אביב, תיאר בשנת 1909 את העולים המהגרים במילים אלה:

לא עדה אתה מוצא בעיר חדשה זו, אלא ערב-רב של עוברים ושבים, או העוברים לבלי שוב... ואין האנשים האלה מוכשרים לברוא ציבור חדש בארץ מפני שבעומק לבם אינם מאמינים עדיין בקיומם פה בתוך התנאים המשתנים ומתחלפים עליהם תדיר.²

בניגוד לתדמית האידיאליסטית של פועלי העלייה השנייה שנתפסו כבוני היישוב, ראה דיזנגוף בקהל היהודי אשר הציף את יפו ערב רב נטול שורשים הפוקד את הארץ בחופזה ואף עוזב אותה בחופזה. דיזנגוף הרחיק לכת ופסק כי הללו אינם מוכשרים לברוא ציבור חדש בארץ. מנחם שיינקין, מי שעמד בראש לשכת המודיעין של חובבי ציון ביפו, לשכה שהיוותה מעין תקדים ראשוני למשרד הקליטה, הבהיר הבהר היטב עד כמה ירודה איכותם של הבאים:

1 צמח ש', עבודה ואדמה, ירושלים תש"י, עמ' 11.
2 דיזנגוף מ', בפני המשטר החדש, העומר, ב, מובא בתוך: יערי פולסקין, מאיר דיזנגוף, חייו ופעולותיו, תל אביב תרפ"ו, עמ' 40.

על ידי אמיגרציה כזאת יורד כבודנו מיום בעיני הפקידים ועם הארץ. רואים הם לפניהם עניים מרודים, מדוכאים ומטולאים, עם צרורות של בעלי סחבות, דלת העם, שאינם ראוים להביא ברכה לארץ...³

לתדמית שלילית זו של אלפי העולים שפקדו את יפו בעשור זה ניתן גיבוי על ידי מחקר עדכני של גור אלרואי אשר קובע לנוכח סיקור דמוגרפי סטטיסטי כי:

רבים מהמהגרים אם כן, לא היו בהכרח 'עולים' - אלא יהודים פשוטים, שלעיתים הגיעו לארץ באופן מקרי או כברירת מחדל.⁴

ועוד:

הרכב המהגרים לארץ ישראל דומה במובנים רבים להרכב המהגרים שנסעו לארה"ב.⁵

אבחנה נכונה זו ראויה, לדעתי, להרחבה. ברצוני להצביע על ההבחנות בין המהגרים למערב (ארה"ב) לבין המהגרים למזרח (ארץ ישראל), דהיינו על המאפיינים הגיאוגרפיים והתרבותיים הייחודיים של העולים לארץ.

מבין שמונים ושישה אלף היהודים שאכלסו את הארץ בשנת 1914 כשלושים אלף הגיעו אליה בעשור של העלייה השנייה.⁶ המחקר הדמוגרפי המצוי אינו מספק פילוח של מספרי העולים בעשור זה על פי עדותיהם, או שיוכם האידיאולוגי. ככל הידוע, כמחצית מהעולים בתקופה זו שמו פניהם לארבע ארצות הקודש, וככל הנראה, מרביתם נמנו עם אנשי 'היישוב הישן'. ביניהם היו יוצאי ארצות הבלקן, צפון אפריקה ותימן וכן יהודים מפרס, מבוכרה ועוד.⁷ אנשי 'היישוב הישן' התאפיינו בהישענות על כספי החלוקה ובראיית החיים בארץ כמילוי ייעוד דתי. לצידם הגיעו לארץ ישראל יהודים המכונים 'יישוב חדש' אשר שמו פניהם לערי החוף וליישובים החקלאיים החדשים. עבורם, ארץ ישראל היוותה מחוז חפץ המבטיח פתרון לאומי ופתרון

3 מנחם שיינקין אל אוטו ורבורג, 1907, בתוך: שילה מ', 'לשכת המודיעין של שיינקין ביפו בתקופת העלייה השנייה', **הציונות יז**, 1993, עמ' 54.

4 אלרואי ג', 'ההרכב הדמוגרפי של העלייה השנייה', **ישראל**, 2, עמ' 53 (להלן: אלרואי, ההרכב); אלרואי ג', **אימיגרנטים ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים**, ירושלים תשס"ד.

5 אלרואי, ההרכב, עמ' 51.

6 אליאב מ', **ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט, 1777 - 1914**, ירושלים, 1978, עמ' 498.

7 בארץ נמנו בשנת 1914 כחמשת אלפים יוצאי תימן, ראה: דרויאן נ', **באין מרבד קסמים**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 157, ולמעלה מחמשת אלפים יוצאי צפון אפריקה, ראה: בן יעקב מ', **עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל במאה הי"ט**, תיזה לדוקטורט, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2001, עמ' 307.

כלכלי.⁸ הידועים בין אנשי היישוב החדש הם פועלי העלייה השנייה, הנחשבים כשאור שבעיסת היישוב, שמנו כאלפיים נפש, וכן ציונים שלא מהמגזר הפועלי שקשה לאמוד את מספרם, אשר ביקשו להקדיש את חייהם לבניין העם. בין העולים הגיעו גם אותם יהודים שתוארו על ידי אלרואי, כמובא לעיל, כעולים מתוך "ברירת מחדל". ואמנם פסיפס העולים שהתיישב בארץ בעשור של העלייה השנייה היה מרובה גוונים. בין הבאים היו שדמו למהגרים היהודים שהגיעו למערב, לעולם החדש, אך היו גם רבים שנבדלו מהם ושהקנו למכלול העולים לארץ את ייחודם.

השאלות העולות לנוכח ראייה מחודדת זו הן: האם הפך 'ערב רב' זה לקיבוץ שנתפס כישות היהודית הלאומית החדשה? מה היו המנגנונים שהולידו את התהליך המכריע אשר עיצב פסיפס מגוון זה, שברובו התרכז בערי הארץ ועשהו חברה עברית חדשה שכונתה 'היישוב החדש'?

המנהיג הציוני ארתור רופין היה ער לצורך לכונן דבק לאומי תרבותי בין הבאים לבין הוותיקים. בתכנית האוטונומיה שלו שנכתבה בשנת 1907 ובה הציע כיצד על התנועה הציונית לפתח את היישוב בארץ, כתב מפורשות כי יש לעורר בקרב יהודי ארץ ישראל את הרוח הלאומית כתנאי למימוש החזון הציוני.⁹ מבט חדש נוסף על העלייה השנייה מבהיר באופן חד-משמעי כי בקרב המהגרים לארץ ישראל היה מספר לא קטן של יזמי תרבות מן המגזר העירוני דווקא אשר הצליחו לבנות בערי הארץ מוסדות תרבותיים מגוונים רבי השפעה.¹⁰ ובלשונו של יעקב שביט: "נוצרה מערכת תרבותית יהודית [חדשה] שלמה, שכל חלקיה ופריטיה היו קשורים זה בזה."¹¹ מערכת זו "התמקדה בעיר, אשר שימשה מרכז של מוסדות התרבות, ואף סיפקה חלק ניכר מצרכניה של תרבות זאת."¹²

המחקר החדשני והענף אודות בינוי אומה והמצאת אומה מרבה לדון בשאלה כיצד עוצבה הלאומיות המודרנית. חדה בן ישראל קובעת "עד כמה תיאוריות כלליות על הלאומיות אכן חלות במקרה של הציונות"¹³ ופוסקת בבירור כי "תנאים כלכליים אינם יוצרים רעיונות חדשים" וכי "הלאומיות היא מוצר תרבותי".¹⁴ בן ישראל מאמצת את תפיסתו

8 על המושגים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש', ראו, לדוגמה: ברטל י' 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' - הדימוי והמציאות, **קתדרה**, 2, תשל"ז, עמ' 3 - 19; קניאל י', המונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' בעיני הדור (1882 - 1914) ובעיני ההיסטוריוגרפיה, **קתדרה**, 6, תשל"ח, עמ' 3 - 19.

9 רופין א', **אבטונומיה יהודית בארץ ישראל**, בתוך: ארתור רופין, **שלושים שנות בניין בארץ ישראל**, ירושלים תרצ"ז, עמ' 1 - 7.

10 על התפתחות המוסדות התרבותיים דווקא בערים, ראה: שביט י', 'תרבות ומצב קולטורי: קווי יסוד להתפתחות התרבות העברית בתקופת העלייה השנייה', בתוך: ישראל ברטל, **עורך, העלייה השנייה, מחקרים**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 343 - 366. שביט טוען כי: "את התפקיד המרכזי של 'סוכני תרבות' מילאו בתקופה הנידונה קבוצות שונות מקרב האינטליגנציה העירונית", עמ' 346.

11 שביט, שם, עמ' 354.

12 שם, עמ' 363.

13 בן ישראל ח', 'תיאוריות על הלאומיות ומידת חלותן על הציונות', בתוך: פנחס גינזור ואבי בראלי, **עורכים, ציונות פולמוס בן זמננו, עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא, 1996, עמ' 206.

14 שם, עמ' 221.

של אריק הובסבאום בדבר "המצאת המסורת".¹⁵ היא מביעה את התנגדותה לתיאוריות הסוציולוגיות שגורסות "כי כיוונים היסטוריים משנים את העולם ללא התערבותו של גורם אנושי מודע". לדבריה, אין ערוך לחשיבותו של הגורם האנושי, ובלשונה: "הגורם האנושי חזר לחקר הלאומיות, בני אדם מתכננים, יוזמים, זוממים ומגייסים".¹⁶ שמואל אייזנשטדט במאמרו אודות המאבק על סמלי הזהות הקולקטיבית עומד על האידיאולוגיה הציונית כמעצבת מחדש את החיים הלאומיים הקיבוציים של העם היהודי.¹⁷ כמו אחרים, הוא הדגיש את חשיבותן העילאית של הלשון העברית וההיסטוריה היהודית, וראה בהם רכיבים פרימורדיאליים (קדמונים), במהפכה התרבותית הציונית. בדבריי אלה אבקש להעיק מבט חדש חוזר¹⁸ ולהציג את המנגנונים החשובים שנוצרו בעשור זה, ואשר להבנתי היוו מעין מערבולת אנושי שאיחה רבים מאלפי המהגרים שנהרו לעבר ארץ ישראל ובראם כציבור חדש - היישוב החדש. מנגנונים אלה נוסדו על ידי בודדים, אשר פעלו בהתאם לאבחנתו של חוקר הלאומיות הצ'כי מירוסלב רוש:

את תחילת ההתעוררות הלאומית מציינת דאגה כבירה מצד קבוצה של בודדים, לרוב אינטלקטואלים, ללימוד השפה, התרבות וההיסטוריה של הלאום המדוכא.¹⁹

דברי רוש תואמים גם את אבחנתו של שלמה צמח בדבר עליית הבודדים. הבודדים הם אלה שהגו ואף הוציאו לפועל מוסדות רבים ומגוונים אשר כל אחד בתחומו עיצב את הבאים לכלל קהילה לאומית ציונית. ניתן לומר כי התשתית הבסיסית המשולה לגזע של עץ שהצמיחה את המהפכה התרבותית בארץ ישראל הייתה החייאת הדיבור העברי. ליוזמה זו שהובלה על ידי אליעזר בן יהודה מראשית ימי העלייה הראשונה, חברה הקמת מערכת חינוך יסודית, מערכת שעסקה בחינוך הילדים ובחינוך ההורים. בשנות העלייה הראשונה הונחו אבני הבניין הראשונות: בית ספר יסודי וגן ילדים, הסתדרות מורים ששימשה מעין גרעין למשרד חינוך ממלכתי ואשר ביקשה לעצב 'דור מלא כוח ולשדי',²⁰ עיתונות עברית, הוצאה לאור עברית, הוצאת ספרי לימוד חדשים, ועד הלשון העברית, תזמורת מקומית ועוד.²¹ כל אלה היו בבחינת הצעד הבסיסי הראשון. תרומתם החשובה של

15 Eric Hobsbawm and Terence Ranger (Editors) 'The Invention of Tradition', Cambridge, 1994.

16 שם, עמ' 220.

17 אייזנשטדט ש"ג, 'המאבק על סמלי הזהות הקולקטיבית ועל גבולותיה בחברה הישראלית הבתר-מהפכנית', בתוך: פנחס גינסור ואבי בראלי, עורכים, **ציונות פולמוס בן זמננו, עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא, 1996, עמ' 5.

18 בעקבות מאמרי 'מבט חדש על העלייה השנייה' **כיוונים** 11-12, 1997, עמ' 117 - 140.

19 Miroslav H., *Social Preconditions of National Revival*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1985 (תרגום שלי, מ"ש), p.22.

20 מכתב חוזר מאת א"מ אוסישקין, תמוז, תרס"ג, יפו, בתוך: קמחי ד', **ספר היובל של הסתדרות המורים**, תרס"ג-תרפ"ח, התרפ"ט, עמ' 381.

21 שביט, שם, עמ' 354: "השאירה ליצור מערכת כזאת הייתה קיימת ופעילה כבר בתקופת העלייה הראשונה".

אנשי העלייה השנייה בני העיר ברובם, הייתה לא רק בקידום המערכת ובשכלולה, אלא בהעברתה משלב של עונגות לשלב של מערכת בת-קיימא. בעשור של העלייה השנייה הגזע הצמיח ענפים, בדים ועלים חדשים והיה לעץ המכיל בקרבו את מירב תחומי הרוח והתרבות של החברה החדשה. עשייה זו צמחה באורח ספונטאני, ללא הכוונה מלמעלה, ואף כמעט ללא שרטוט מוקדם של קווי מתאר. חזונו של אחד העם בדבר המרכז הרוחני מעולם לא נפרט על ידיו לפרוטות. את העשייה התרבותית, כמו גם את העלייה, יזמו יחידים.

לרכיבי התרבות החדשה שהתבררו כבר אצל בני העלייה הראשונה: השפה העברית כשפת דיבור והתנ"ך כמודל חיים עכשווי נוספו בעשור של העלייה השנייה מימדים נוספים - החילון והתפיסה בדבר שיפור או שוויון מעמדה של האישה. אמנם ביטויי החילון בצבצו בעיקר ביישובי הפועלים ובגימנסיה הרצליה, אך המודעות לשיפור/שוויון מעמדה של האישה, רוחה הן בקרב הפועלות והן בקרב העירוניות.²² נראה כי אף על פי שבעשור של העלייה השנייה הפרהסיה הארץ ישראלית שמרה בדרך כלל על אורחות הדת, ואף על פי שבין מובילי המהפכה התרבותית מוזכרות נשים מעטות, העשור של העלייה השנייה הציג וייצג את המהפכה התרבותית הציונית על עיקרי מרכיביה.

מספר המוסדות התרבותיים שנוסדו בארץ בעשור זה הוא מרשים לפי כל קנה מידה. ביפו, שמנתה ב-1914 חמישה עשר אלף יהודים,²³ ואשר במושבות סביבה חיו לפחות עוד שמונת אלפים נוספים, קמו, בנוסף על בתי הספר העבריים, המוסדות התרבותיים הבאים: גימנסיה הרצליה; חוג חובבי הבמה; עולמנו (חוג חברתי תרבותי); עברייה (אגודה יהודית בינלאומית לעידוד הדיבור העברי); בתי עם; ספריות; סדנאות לתחרה (בהן למדו גם עברית); מכבי (שכלל בצד פעילות ספורטיבית גם פעילות תרבותית עברית);²⁴ אגודות ציוניות; אגודת המורים; ועד חובבי ציון; אגודה מוסיקלית עברית; העומר (כתב עת שהיווה מעין מרכז ספרותי);²⁵ האגודה לתרבות הישראלית (מייסודו של הרב קוק).

בירושלים שמנתה 45,000 יהודים,²⁶ מרביתם אנשי היישוב הישן קמו המוסדות התרבותיים האלה: בצלאל; ועד הלשון העברית המחודש; אגודה לשמירת מצבות זיכרון היסטוריות של יהודים; אגודת רופאים מדברי עברית; המכבים הקדמונים; המכון לשירת ישראל מיסודו של אברהם צבי אידלסון (1906); הספרייה הלאומית; ההסתדרות הארץ ישראלית (בראשות ישראל בלקינד). ועוד מן הראוי להזכיר עיתונות עברית, מו"לים, סמינרים למורים ולמורות ובית ספר למסחר. (אף כי כידוע חלק מהמערכת לא הובל על ידי מוסדות ציוניים, מוסדות אלה היו מרכז להפצת תרבות עברית).

22 שילה מ' 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', **ישראל**, 6, 2004, עמ' 83 - 106.

23 קרק ר', יפו, **צמיחתה של עיר 1799 - 1917**, ירושלים תשמ"ה. עמ' 132.

24 יקותיאל י' 'וד' תדהר, **אלבום 'המכבי' יפו תל אביב, תרס"ו-תשט"ז**, א, תל אביב תשי"ז.

25 גוברין נ', **תנופתו של כתב עת ואחריתו**, ירושלים תש"ם.

26 בן-אריה י', **עיר בראי תקופה, ירושלים החדשה בראשיתה**, ירושלים תשל"ט, עמ' 631.

ברצוני להדגים את הפצת הרכיבים התרבותיים החדשים בעשור זה באמצעות דיון קצרצר בשני מוסדות תרבות מרכזיים שקמו בשנות העלייה השנייה, גימנסיה הרצליה ומוסדות בצלאל.

גימנסיה הרצליה²⁷

כמו רוב המוסדות התרבותיים אשר קמו בעשור זה הייתה גם הגימנסיה עשייה של יחידים. אמנם את הרעיון לייסד בארץ ישראל בית ספר תיכון הגו הן בארץ והן בחו"ל, אך יהודה לייב מטמן כהן ואשתו פניה הם שמימשוהו. הם הכשירו עצמם להוראה באוניברסיטה בשוויץ ועלו יחד ב-1904 נחשבים במטרתם.²⁸ הם פתחו את שערי המוסד ביפו בספטמבר 1905 באחריותם הבלעדית. הפרוגרמה של הגימנסיה מצביעה על מירב חידושה. מייסדיה ביקשו:

לברוא על ידי החינוך בארץ ישראל טופס חדש של יהודי משכיל שיאחדו ברוחו היסוד הלאומי העברי עם היסוד האנושי הכללי אחדות מוחלטת והיו ליציר אחד שלם.²⁹

הגימנסיה ביקשה לברוא את האדם העברי החדש המאגד הן את התרבות היהודית והן את התרבות הליברלית העולמית.

אמנם הגימנסיה הייתה מוסד אליטיסטי, אך היא נתפסה כחוד החנית של המערכת החינוכית. היא הביאה לידי שכלול נוסף את התרבות העברית ויצרה תקדים אשר היווה אחת מהטענות המרכזיות של מייסדי הטכניון בחיפה והאוניברסיטה בירושלים בדבר היתכנות קיומם של מוסדות להשכלה גבוהה בעברית בלבד. הגימנסיה ראתה בתנ"ך ובהיסטוריה היהודית את התשתיות התרבותיות של החברה הארץ-ישראלית החדשה, ולצידם העניקה לתלמידים גם השכלה כללית רחבה. מייסדי המוסד הצהירו כי הוא 'נייטרלי מבחינה דתית'. בכך הם הצעידו את התפיסה החילונית המהוססת של היישוב צעד משמעותי קדימה וביקשו להוכיח כי ניתן להפריד בין אימוץ התרבות היהודית המסורתית לבין אימוץ ההשקפה הדתית ההלכתית. המגמה בעלת הסתירה הפנימית לברוא בארץ חברה עברית הנשענת על העבר מחד גיסא והמנותקת ממנו מאידך גיסא הובעה בגלוי.

המקורות ההיסטוריים שנחשפו עד כה עדיין לא השיבו באופן חד משמעי על השאלה אם אמנם הגימנסיה הציבה בין יעדיה גם את שאלת שוויון האישה או אם יעד זה הושג 'במקרה'. מהתיעוד שנחשף עולה כי אף על פי שבית הספר היה מראשיתו מעורב, ולמרות שפניה

27 אלבוים-דרור ר', **החינוך העברי בארץ ישראל**, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 242 - 258; בן יהודה, ב', **סיפורה של הגימנסיה הרצליה**, תל אביב, תש"ל.

28 תדהר ד', **אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו**, תל אביב, כרך א', 1947, עמ' 469; **שם**, כרך ב', עמ' 689.

29 אחד העם, 'הגימנסיה העברית ביפו', **כל כתבי אחד העם**, תל אביב וירושלים, תשכ"א, עמ' תט"ז.

מטמן כהן (לימים חברת התאחדות נשים עבריות למען שוויון זכויות³⁰) נמנתה עם סגל המורים המייסדים, התפיסה השוויונית לא זכתה מלכתחילה להיחשב כיעד. יהודית הררי, אחת המורות הראשונות, אשר הושעתה מסגל המורים לאחר לידת בנה היחיד כתבה על כך במרירות רבה:

למה גדלו ממנה עבודתה?... כל חטאה שהיא אם, האם אסור לאם לעבוד שעות מספר ביום מחוץ לבית?³¹

הררי נאבקה והצליחה. בדיווח אודות הגימנסיה בעיתון הפועל הצעיר נאמר:

דרכי האמנסיפציון של האישה; אנחנו נשנה את פני העולם.³²

תפיסת חינוך אחיד לבנים ולבנות הייתה לדגל חינוכי בגימנסיה ואחר כך בארץ כולה. ואולם התפיסה לא תמיד יושמה כהלכה.

הגימנסיה לא השפיעה רק על כשמונה מאות תלמידיה ומשפחותיהם, אלא השרתה מרוחה על כל אנשי אחוזת בית. ברוך בן יהודה, תלמיד המחלקה השביעית, שהיה לימים מנהל המוסד, תאר בשנת תרע"ג ביומנו את יציאת כיתתו לטיול:

מסביב לעגלות עמדו הרבה אנשים. כל תושבי תל אביב כמעט באו ללוות אותנו... ההתלהבות הייתה גדולה. מיד התחלנו לשיר, תחילה 'התקווה' ... עד שצהלה הכיכר לקולנו.³³

סביב הגימנסיה הייתה גם פעילות תרבותית ענפה. התקיימו בה מועדון עברי 'עולמוני'³⁴, נשפים עממיים, הקראות פומביות, קונצרטים והצגות של חובבי האומנות הדרמתית העברית ועוד.³⁵ ובלשוננו של דוד סמילנסקי שדיווח בעיתונות היהודית רוסית על המתרחש בארץ:

בדרך כלל אפשר לומר, שכמעט כל החיים התרבותיים של יפו העברית נתרכזו סביב הגימנסיה.³⁶

30 עזריהו ש', **התאחדות נשים עבריות לשוויון זכויות בארץ ישראל**, חיפה, 1977.

31 הררי י', **בין הכרמים**, א, עמ' 221.

32 'הגימנסיה העברית ביפו', בתוך: **הפועל הצעיר**, שנה ד, גל' 20, תרע"א, עמ' 4.

33 בן יהודה ב', **סיפורה של 'הרצליה'**, תל אביב, תש"ל, עמ' 117 - 118.

34 הררי י', **בין הכרמים**, א, תל אביב תש"ז, עמ' 189.

35 סמילנסקי ד', **עיר נולדת**, משרד הביטחון, 1981, עמ' 208.

36 שם, עמ' 209.

מוסדות בצלאל³⁷

'בצלאל' נוסד בשנת 1906 על ידי 'יחיד' בוריס שץ, משוגע לדבר, אשר ריכז סביב מוסדו תמיכה רבתי של התנועה הציונית ושל גופים נוספים. גם שץ כמטמן כהן עלה ארצה על מנת לממש את חזונו. בית ספר בצלאל לא רק הניף על דגלו את פיתוח האומנות הפלסטית בארץ, אלא היה זה מוסד בעל מטרות לאומיות מוגדרות היטב. גם בצלאל ביקש להנחיל את הערכים הלאומיים: עברית, תנ"ך והיסטוריה יהודית באמצעות אומנות ובאמצעות שיעורים לתלמידיו ולעובדיו. בבצלאל הרבו לחרוט על חפצים או לצייר סמלים יהודיים כמנורה, חנוכייה, מראות ארץ ישראל, פסוקים מהתנ"ך, דמויות היסטוריות וכדומה. כך ביקשו להפיץ את התרבות היהודית. המוסד היה כידוע בעל שלושה ענפים: בית ספר גבוה לאומנות, סדנאות לפיתוח ולטיפוח אומנות שימושית: שטיחים, עבודות עץ, עבודות מתכת, עבודות כסף ועוד כהנה וכהנה ומוזיאון לאוצרות האומנות היהודית. באמצעות שלושה אנפים אלה ביקשה ההנהלה להפיץ את החזון העברי והלאומי החדש הן בארץ והן בחו"ל.

שני המימדים הנוספים שאפיינו את התרבות העברית שהתעצבה בשנות העלייה השנייה, החילון והתודעה בדבר שינוי מעמד האישה, היו אף הם בין הערכים שהופצו במוסד. מורי בצלאל, מנהלו ותלמידיו האקדמיה לאומנות קיימו אורח חיים חילוני מוצהר שכלל גם פעילויות משותפות לגברים ולנשים. מעל דפי העיתונות החרדית הירושלמית התפרסמו כתבות בדבר התכנסויות של צעירים וצעירות שנתפסו בירושלים כבלתי ראויות. בשיר שנחשב כהמנון בצלאל הדוברים הם צייר ולצייד ציירת. בציולמי התקופה נראים צעירים וצעירות שלמדו בבצלאל מתגודדים יחד. למוסד הייתה גם מקהלת נערות שהנעימה זמירותיה לכלל³⁸. לצעירות שעבדו בסדנאות בצלאל הציעו לאחר שעות העבודה שיעורים בעברית ובהיסטוריה. אמנם מעמדן של נשים בבתי המלאכה של בצלאל היה רחוק מלהיות שוויוני³⁹, אך המוסד הציע לנשים אפשרויות חדשות שהיו בבחינת חלון הזדמנויות שנפתח.

בית הספר לאומנות בצלאל כגימנסיה הרצליה בתל אביב היה מרכז להוויון עברי ציוני חדש. במוסד התארגנה חבורת חובבי הבמה העברית שהעלתה מחזות בפני קהל רב. בבצלאל התקיימו נשפים מגוונים, ביניהם נשפי התעמלות ונשפים ספרותיים שכוונו לציבור הרחב. גם תזמורת של מנדולינות היטיבה לנגן בפני הבאים. ובלשונו של גבריאל טלפיר, מתעד אומנות:

באותו פרק זמן (ראשית שנות העשרה [של המאה העשרים]) היה 'בצלאל' המרכז התרבותי והציבורי [של היישוב החדש] בירושלים.⁴⁰

37 שילה-כהן, נ', עורכת, **בצלאל של שץ, 1906 - 1929**, ירושלים 1982.

38 מובא אצל: עפרת-פרידלנדר, ג', 'תרבות והוויון' בצלאל', בתוך: גורית שילה, עורכת, **'בצלאל' של שץ, 1906 - 1929**, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 271.

39 חניסקי ש', 'רוקמות התחרה מבצלאל', **תיאוריה וביקורת** 11, עמ' 179 - 201.

40 עפרת-פרידלנדר, עמ' 280. הציטוט לקוח מתוך: טלפיר, ג', 'נחום גוטמן בן ששים', **גזית טל/ט** - י, תל אביב, 1959, עמ' 5.

הצעה למחקר נוסף

באוטוביוגרפיה המוסווית שלה 'בין הכרמים'⁴¹ מודה טליה, היא יהודית הררי, במכתבה לארוסה זיו, הוא אישה לעתיד חיים הררי, כי:

מרגשת אני, כי יש ערבוביה בחיינו, גלות ותחייה. המורים, ההורים, הספרות, המנהגים מוצאם מהגולה ואין שלמות בחיינו... אותם [השלמות בחיינו] יכולים ליצור רק אנחנו הצעירים, שגדלנו בין הרי המולדת ושהגנו חופשים מגלות וגולה.⁴²

הררי מכירה בנחיצות של בריאת חיים חדשים ועיצובה של חברה עברית חדשה בארץ. לדידה, הללו ייבאו רק על ידי הדור שגדל בה. ואולם מבט לעבר העשייה התרבותית האינטנסיבית בעשור זה מבהיר כי את רוב המלאכה עשו עולים מהגרים שהגיעו אליה לא מכבר.

הצגת מוסדות התרבות שקמו בעשור של העלייה השנייה מצביעה על המנגנונים שעיצבו את התהליך של התגבשות רבים מהעולים לקהילה לאומית עברית חדשה. הצעתי היא שמחקר היסטורי חדש יתחקה אחר האופן שבו הפכו מנגנונים אלה לא רק למייצרי תכני תרבות חדשה, אלא גם למעודדי צריכה תרבותית חדשה. לצד מחקר מעין זה יש להעמיק חקר ולבחון את דרך היווצרותם של סממנים נוספים למהפכה התרבותית, כגון: שמות חדשים שניתנו לילדים,⁴³ הצביון הציבורי החדש שניתן לחגים המסורתיים,⁴⁴ הפגנות של המונים, כגון אסיפות העם שהתרחשו במלחמת השפות,⁴⁵ פולחן הטיולים בארץ, נפוצות הזמר העברי, המרת הלבוש האירופאי בלבוש מקומי, אימוץ מנהגי אוכל חדשים,⁴⁶ כינון יחסי מגדר חדשים ועוד. מחקרים אלה יכולים לסייע במתן תשובות לשאלות: עד כמה אימץ ערב רב הבאים את הקודים התרבותיים של היישוב החדש, באיזה קצב וכיצד. בניגוד למהגרים יהודים ברחבי העולם שאימצו מנהגים וגורמות תרבותיות רווחות, בארץ ישראל הומצאו כל אותה עת קודים חדשים וגורמות חדשות (או מוטב חדשות-ישנות). כל אלה תרמו לכך שהבאים אימצו את רעיון בנייה של החברה העברית כמשאת נפש וראו בנהגים החדשים את דתם האזרחית החדשה. שהרי, כלשונו של יעקב שביט:

41 על ספרה האוטוביוגרפי, ראו מאמרי: פרטי **כציבורי: איטה ילן ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה**, קתדרה, 118, תשס"ו, עמ' 41 - 66.

42 הררי, **בין הכרמים**, א, עמ' 194, דברים אלה משקפים את דעותיה של אישה צעירה שגדלה והתחנכה בארץ.

43 קלורי מ', 'בחבלי' קסמה של העברית', בתוך: חבס, ב', **ספר העלייה השנייה**, תל אביב תש"ז, עמ' 680-681.

44 לדוגמה, על חגיגת פורים ועריכת העדלידע על ידי תלמידי הגימנסיה הרצליה בשנת תרע"ד, ראה: בן-יהודה, ב', **סיפורה של גימנסיה 'הרצליה'**, רמת גן, 1970, עמ' 75 - 76.

45 ראו לדוגמה מאמרי: 'מלחמת השפות כתנועה עממית', **קתדרה**, 74, 1994, עמ' 86 - 119.

46 עגנון ש"י, **תמול שלשם**, ירושלים ותל אביב תשי"ז, עמ' 78 - 82.

'תרבות' נתפסה גם כמכלול הנורמות המחייבות את הציבור והמכוונות את חייו וכצופן של התנהגות הקובע את המותר והאסור.⁴⁷

האבחנה בדבר מהותו של פסיפס העולים ובדבר טיבם הלא אידיאולוגי של רוב המהגרים היהודים שהגיעו אל חופה של יפו בעשור זה, יש בה משום תביעה ואתגר לפתוח במחקר חדש. מחקר זה יבקש להבין ולהסביר את התהליך המורכב אשר ככל הנראה הסב את רוב הבאים לארץ ישראל מאז ועד הנה, לקבוצה בעלת זהות לאומית אחידה, או לחילופין לברר מה היו התת-קבוצות או התת-תרבויות העלומות שרווחו ביישוב טרם מדינה, ובאיזו מידה הם הזדהו עם העבריות החדשה.

47 שביט י', 'תרבות ומצב קולטורי: קווי יסוד להתפתחות התרבות העברית בתקופת העלייה השנייה', בתוך: ברטל י', עורך, **העלייה השנייה, מחקרים**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 348.